



Zuxra ABDURAXMANOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti

Xalqaro Nordik universiteti dotsenti PhD N.Yuldasheva taqrizi asosida

JAMIYAT IJTIMOYIY JARAYONLARINING O'ZARO TA'SIRI TIZIMIDA OILA VA NIKOH MUNOSABATLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Oilaviy munosabatlar azal-azaldan jamiyatning muhim muammolaridan biri bo'lib kelgan va hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. Shaxsda oilaviy munosabatlarning shakllanishi mavzusi ilmiy-tadqiqot predmeti sifatida psixologiya fanida dolzarb muammo sifatida qaralganligi va tahlil qilinib, hozirgi kungacha mamlakatimiz va jahon hamda xorij mamlakatlari ijtimoiy psixologiya va oila psixologiyasida turli psixologik ta'limot va konsepsiyalar doirasida o'rganilishiga oid diqqatga sazovor ilmiy fikrlar tahlil qilingan. Maqolada oila jamiyatning muhim tarkibiy qismi sifatida, ayniqsa millatlararo nikohni o'rganishda o'ziga xosligi muammolari, hamda fenomenologik yondashuv nikoh munosabatlarini er-xotinning o'ziga xos shaxsiy, individual dunyosi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Jamiyat, oila, nikoh, fenomenologik yondashuv, millatlararo nikoh, qadriyatlar, etnik identiklik, sotsializatsiya, urf-odatlar, ijtimoiy institut, madaniy-ma'rifiy xususiyatlar.

ЗНАЧЕНИЕ СЕМЕЙНО-БРАКОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Семейные отношения всегда были одной из важных проблем общества, и они не теряют своей значимости и сейчас. Тема формирования семейных отношений в личности рассматривается и анализируется как актуальная проблема психологической науки как предмет научных исследований, а также анализ заслуживающих внимания научных мнений, связанных с изучением социальной психологии и психологии семьи в нашей стране, страна и мир и зарубежные страны в рамках различных психологических учений и концепций. В статье анализируется семья как важная составляющая общества, особенности проблемы ее идентичности при исследовании межэтнического брака, а феноменологический подход анализирует супружеские отношения с точки зрения неповторимого личностного, индивидуального мира пары.

Ключевые слова: Общество, семья, брак, феноменологический подход, межнациональный брак, ценности, этническая идентичность, социализация, обычаи, социальный институт, культурно-образовательные характеристики.

SIGNIFICANCE OF FAMILY-MARRIAGE RELATIONS IN THE SYSTEM OF INTERACTION OF SOCIAL PROCESSES OF SOCIETY

Annotation

Family relations have always been one of the important problems of society, and they do not lose their importance even now. The topic of formation of family relations in personality is considered and analysed as an actual problem of psychological science as a subject of scientific research, as well as the analysis of noteworthy scientific opinions related to the study of social psychology and family psychology in our country, country and the world and foreign countries within the framework of various psychological teachings and concepts. The article analyses the family as an important component of society, the peculiarities of the problem of its identity in the study of interethnic marriage, and the phenomenological approach analyses marital relations from the point of view of the unique personal, individual world of the couple.

Key words: Society, family, marriage, phenomenological approach, interethnic marriage, values, ethnic identity, socialisation, customs, social institution, cultural and educational characteristics.

Kirish. Oila jamiyatning muhim tarkibiy qismidir. Oilaning shakllanishi va rivojlanishi jamiyat hayotidagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy munosabatlar bilan bivosita bog'liq ravishda amalga oshgan. Jamiyat hayotida bo'lib turadigan o'zgarishlar, kishilarning turmush tarzi, yashash va mehnat qilish sharoitlari, milliy axloq normalari, psixologiyasi, diniy e'tiqodlari ham oilaviy munosabatlarning shakli va mazmuniga ta'sir etgan. Shu sababli oilaviy munosabatlarning axloqiy, huquqiy, ijtimoiy mezonlari ham o'zgarib turgan.

Insoniyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida ko'p e'tibor beriladigan muhim jarayonlardan biri - bu oila, uning shakllanishi, ko'rinishi, mustahkamligi, farzandlar tarbiyasi, ota-ona munosabatlari va juda ko'p masalalarni o'zida olib yuruvchi, jamiyat taraqqiyotiga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi ijtimoiy va psixologik jarayon, tushuncha hisoblanadi. Oila har qanday davrda jamiyatning muhim bo'lagi sifatida o'rganish obyekti bo'lganva bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi [1].

Manbalar sharhi. Oilaviy munosabatlar azal-azaldan jamiyatning muhim muammolaridan biri bo'lib kelgan va hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. Shaxsda oilaviy munosabatlarning shakllanishi mavzusi ilmiy-tadqiqot predmeti

sifatida XX asrning boshlarida psixologiya fanida dolzarb muammo sifatida qaralganligi va ilmiy tadqiqot predmeti sifatida tahlil qilinib, hozirgi kungacha mamlakatimiz va jahon hamda xorij mamlakatlari ijtimoiy psixologiya va oila psixologiyasida turli psixologik ta'limot va konsepsiyalar doirasida o'rganilishiga oid diqqatga sazovor ilmiy fikrlar tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sotsiologiya, iqtisod, shuningdek, ijtimoiy, etnik va kross-madaniy psixologiya sohasidagi mahalliy va xorijiy mutaxassislarning ishlarini tashkil etadi. Shaxsda etnik identiklik shakllanish muammosini nazariy tahlil qilish davomida biz quyidagi ilmiy yo'nalishlardan foydalandik: oila faoliyatining tamoyillari va shakllarini ochib beruvchi nazariyalar;

psixologiyada tizimli yondashuv; oila tarixiy rivojlanishining xususiyatlari, oilaviy hayot shakllari, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning roli; millatlararo tipdagi oilalar, ulardagi umumiy va etnik ijtimoiylashuv xususiyatlari nazariyasi tashkil etdi.

Tadqiqot tahlili va natijalari. Zamonaviy fanlar nuqtayi nazarida ijtimoiy institutlarning tuzilmani shakllantirish funksiyasi, ularning ijtimoiy tuzumning paydo bo'lishi, ta'minlanishi va uzatilishidagi ahamiyati va roli barcha ilmiy

yondashuvlar tomonidan strukturaviy-funksionalistik tahlildan kundalik hayot amaliyotigacha bo'lgan barcha nazariy va uslubiy qarashlar doirasida ta'kidlanadi. Zamonaviy jamiyatda ko'plab ijtimoiy institutlar mavjud. Har qanday turdagi jamiyatda har bir insonning hayoti qandaydir tarzda bog'liq bo'lgan shunday ijtimoiy shakllarida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy institutlarning eng keng tarqalgan turi nikoh va oiladir. Ijtimoiy institut - bu ko'plab odamlarga hayotiy muammolarni hal qilish imkonini beradigan odamlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etishning tarixan shakllangan barqaror shakli hisoblanadi.

Barqaror birlashma sifatida oila qabilaviy tuzumning parchalanishi munosabati bilan vujudga keladi. Monogamiyaning birinchi tarixiy shakli patriarxal oila (ota tomonidan boshqariladi, uning avlodlari xotinlari va bolalari, shuningdek, uy qullari) hisoblanadi. Ibtidoiy jamiyatda mavjud bo'lgan eski oila shakllidan sinfiy jamiyatda paydo bo'lgan yangi shaklga o'tish bevosita emas, balki oraliq shakllar orqali sodir bo'lgan. Misol tariqasida vertikal ravishda ota-onalar va bolalardan emas, balki amakilar va jiyanalardan iborat oilani keltirish mumkin. Uning qoldiqlari tarbiya odatida - boshqa odamlarning oilalarida tarbiyalanadigan bolalarni majburiy ravishda qaytarishda ko'rinadi [5].

Insoniyatning kelib chiqishiga bo'lgan qiziqish oila psixologiyasining tarixiy qarashlarini rivojlantirishga yordam berdi. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi oilaviy munosabatlarning obyektiv qonuniyatlari, ko'rinishlari va mexanizmlarini o'rganuvchi fan sifatida rivojlangan. Bugungi kunga kelib, oilaviy munosabatlar psixologiyasini o'rganishda quyidagi yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin: evolyutsionizm, funksionalizm, biologizm, empirizm va stentizm. Bolalar hayotining birinchi yillaridanoq ijtimoiy hayot normalarini, insoniy munosabatlarni o'zlashtirib, yaxshilik va yomonlik g'oyalari o'zlashtirgan oilaning rolini ortiqcha baholash qiyin.

Oila - bu klassik va zamonaviy jamiyatshunoslar tomonidan ta'kidlangan asosiy ijtimoiy institutlardan biri. G.Spenser oilaviy institutlarni hamkorlik uchun zarur bo'lgan, individual maqsadlarga intilishdan kelib chiqadigan, jamiyat farovonligiga bilvosita yetaklovchi tashkilotlar sifatida qaragan: «Oilada eng oliy maqsadga jamiyat va uning a'zolari manfaatlarini muvofiqlashtirish mavjud bo'lganda erishiladi» [10].

T.Parsons uchun oila yaxshi tashkil etilgan va integrallashgan guruh, ijtimoiy quyi tizimdagi jamoa va shu bilan birga institut, madaniy quyi tizimning me'yoriy tuzilmasining elementi bo'lib, ijtimoiy quyi tizimda integral funksiyani bajaradi. Ch.R.Mills oilani muayyan ijtimoiy tizim uchun strategik tarkibiy ahamiyatga ega bo'lgan institutsionallashgan integrativ rollar majmuasi sifatida belgilaydi va jamiyatdagi beshta asosiy institutsional tartibni: qabilaviy munosabatlarni, yagona ijtimoiy tuzilmani tashkil etuvchi siyosiy, harbiy, iqtisodiy va diniy munosabatlarni ajratadi [6].

Psixologiya fanida oila qo'shma hayotiy faoliyat maydoni sifatida qaraladi, unda qon va qarindoshlik rishtalari bilan bog'liq bo'lgan odamlarning o'ziga xos ehtiyojlari qondiriladi. Psixologiya fanida oilani ham ijtimoiy institut, ham kichik guruh sifatida ko'rib chiqish an'anasi shakllangan. Ijtimoiy institut sifatida oila jamiyatning elementi bo'lib, uning a'zolarini takror ishlab chiqarishni va ularning birlamchi ijtimoiylashuvini amalga oshiradi. Oila bolaning birlamchi sotsializatsiyasini amalga oshiradi va uni ijtimoiy aloqalarga qamrab oladi. Oila ijtimoiy institut sifatida shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning bo'g'inidir.

Biroq, barcha oilalar o'z vazifalarini bajarish nuqtai nazaridan bir xil emas. E.G. Eydemiller "oilaviy diagnostika" atamasini kiritdi. Oila diagnostikasi oilaning bir yoki bir nechta a'zolarida individual disfunktsiyalarning paydo bo'lishida yoki oilaning hayot siklining bosqichlaridan o'tishiga to'sqinlik qiladigan, uning faoliyatidagi qiyinchiliklarning paydo bo'lishi, me'yoriy bo'lmagan inqirozlarni boshdan kechirish va davom etishiga yordam beradigan oila hayotidagi buzilishlarni tavsiflaydi. Oila diagnostikasi oila faoliyatidagi buzilishlarning mohiyatini aniqlashga va psixo-psixologik yo'nalishni rejalashtirishga mantiqiy yordam topishga imkon beradi [9]. Shuni

ta'kidlash kerakki, oilaviy tadqiqotlar ancha murakkab jarayondir. G.Navaitis ta'kidlaganidek, oilaviy munosabatlar diagnostikasi bir qancha sabablarga ko'ra ancha murakkab hodisadir [7].

1) yagona yondashuv yo'q. Har bir nazariy yondashuv o'z texnologiyalari va diagnostika usullarini o'z ichiga oladi;

2) psixolog va oila a'zolarining tajribasi, ularning qadriyatleri, oilaviy hayotning ma'nosini tushunish ko'p jihatdan oilaviy munosabatlarga baho beradi;

3) oilaviy munosabatlar diagnostikasi ularning dinamikasini boshqacha talqin qilish bilan to'sqinlik qiladi. Turmush o'rtoqlar o'zlarining nizolarini tushuntirib, subyektiv talqin qilishda hissa qo'shishlari va mojaro uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishlari mumkin.

Yuqoridagi barcha qiyinchiliklar oila diagnostikasi-psixologiya yuqori jalb qilish, malakali bo'lish, tegishli mutaxassislar (o'qituvchilar, shifokorlar, ijtimoiy xodimlar va boshqalar) bilan hamkorlik qilish talablarini qo'yadi, chunki faqat keng ko'lamli muammolarni hisobga olgan holda oilada mavjud bo'lgan muammoga tashxis qo'yishni oydinlashtirish mumkin.

Kichik guruh sifatida oila kichik guruhning barcha xususiyatlariga ega. Bu a'zolar o'rtasidagi yaqin, hissiy jihatdan boy munosabatlar, bola ongini shakllantirish uchun yuksak ahamiyat va obro'-e'tibor bilan tavsiflanadi, oila bir guruh sifatida madaniyati va an'analari, "biz" tuyg'usi bilan shakllangan uzoq muddatli munosabatlar bilan tavsiflanadi.

Oila instituti tartibli jinsiy munosabatlarni, bolalar tug'ilishini va ularning ijtimoiylashuvini tartibga soladi. Oila ko'plab boshqa ijtimoiy institutlarning asosi bo'lib, jamiyatning faoliyati va rivojlanishiga ulkan hissa qo'shadi, shuning uchun uning rolini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Oila sharofati bilan insonda ezgulik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, tenglik va tengsizlik haqidagi tasavvurlari shakllanadi, oilada ilk bor mehruhahabbat, do'stlik, mas'uliyat, burch tuyg'ulari paydo bo'ladi [2].

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida oila ko'pincha turli jinsdagi kattalarning birgalikda yashashi va uy xo'jaligi sifatida tushunilgan, ular o'rtasida ijtimoiy tan olingan jinsiy aloqalar mavjud bo'lib, buning natijasida bolalar tug'iladi. Bu asrda oila va nikohni tushunishda birlik bo'lmagan [3].

Zamonaviy dunyoda nikoh va oila, munosabatlari sheriklar o'rtasidagi munosabatlar ular uchun qadri ekan, mavjud. Agar sheriklar o'rtasidagi hissiy yaqinlik yo'qolsa, hech narsa, jumladan, farzand ko'rish oilani halokatdan qutqarmaydi. Bugungi kunda tobora ko'proq "nikoh muammolari ustida ishlashdan ko'ra, vaqtinchalik bo'lsa ham, yangi sherik topish osonroq, degan munosabat shakllanmoqda" [4]. G'arb mamlakatlari yashash va umumiy uy xo'jaligining mavjudligi kabi mezonlar er-xotinlarni farqlash uchun o'z ahamiyatini yo'qotgan degan xulosaga kelishdi. Faqatgina ittifoqning jinsiy asosi va er-xotindagi hissiy yaqinlik darajasi muhimdir.

Oila-bu jamiyatning hujayrasi, kichik ijtimoiy guruh va shaxsiy hayotni tashkil etishning eng muhim shakli. Bu nikoh ittifoqi va oilaviy munosabatlarga asoslanib, er va xotin, ota-onalar va bolalar, aka-uka va opa-singillar hamda boshqa qarindoshlar birgalikda yashaydigan va birgalikdagi uy xo'jaligini boshqaradigan munosabatlardir. Oilaning eng muhim belgilari uning funksiyalari, tuzilishi va dinamikasi hisoblanadi. Funksiyalar oilaning kundalik nima bilan shug'ullanishi, tuzilishi, oila qanday ishlashi, dinamikasi, uning rivojlanish jarayonida qanday o'zgarishini ko'rsatadi. Oila a'zolarining muayyan ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq hayoti mavjud bo'lib, oilaning o'z vazifalarini bajarishi nafaqat oila a'zolari, balki butun jamiyat uchun ham muhimdir. Oila a'zolarining moddiy ehtiyojlarini qondirishi bilan bog'liq jarayonlar ularning jismoniy salomatligini saqlashga, tiklanishiga yordam beradi. Oilaning jamiyatda bajaradigan bir nechta muhim funksiyalari mavjud bo'lib, biz quyidagilarni sanab o'tishimiz mumkin:

Jinsiy-erotik funksiya - Oila jinsiy va erotik ehtiyojlarni qondirishdir. Ijtimoiy me'yor va talablarni hisobga olgan holda, oila bir vaqtning o'zida jinsiy va erotik xatti-harakatlarni tartibga solishi va jamiyat a'zolarining biologik ko'payishini ta'minlashi muhimdir.

Tarbiyaviy funksiya - oila erkak va ayolning otalik va onalik, bolalar bilan aloqada bo'lish va ularni tarbiyalashdagi shaxsiy ehtiyojlari, shuningdek, ota-onalarning bolalarda o'zlarini

anglay olishlari bilan bog'liq. Jamiyat uchun bu funktsiya bolalarning ijtimoiylashuvini va jamiyatning yangi a'zolarini tayyorlashni ta'minlaydi.

Hissiy funktsiya – oila a'zolarining hamdardlik, hurmat, e'tirof, hissiy qo'llab-quvvatlash, psixologik xavfsizlik ehtiyojlarini qondirishni o'z ichiga oladi. Bu ruhiy salomatlikni saqlaydi, hissiy va shaxsiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Ma'naviy (madaniy) aloqa funktsiyasi - birgalikda bo'sh vaqtni o'tkazish, o'zaro ma'naviy boyitish zarurati bilan bog'liq va oila a'zolarining ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Birlamchi ijtimoiy nazorat funktsiyasi oila a'zolarining ijtimoiy normalarga rioya qilishlarini ta'minlaydi. Bu, ayniqsa, yoshi yoki klinik xususiyatlariga ko'ra, jamiyat normalariga muvofiq o'z xatti-harakatlarini qurishga qodir bo'lmaganlar uchun to'g'ri keladi.

Oilaning asosiy funktsiyalarini bajara olmasligi oila a'zolarining jismoniy va ruhiy salomatligining buzilishiga, moslashuvning buzilishiga, oilaning buzilishiga olib keladi. Masalan, jinsiy-erotik funktsiyaning buzilishi nafaqat oilaviy nizolar va ajralishlarga olib keladi, balki, oila a'zolarida og'ir nevropsixiatrik kasalliklarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ota-onalarning o'z farzandlariga nisbatan birlamchi ijtimoiy nazorat funktsiyasining bajarmasliklari deviant va huquqbuzarliklarning sababi bo'lishi mumkin.

Oilaning tuzilishi ikki turdagi munosabatlarga asoslanadi: hukmronlik -bo'ysunish, ya'ni bunda ierarxiya yoki hokimiyatni taqsimlash nazarda tutiladi, yaqinlik - uzoqlik oila a'zolari o'rtasidagi aloqa yoki hissiy masofaga asoslanadi. V.N.Drujininning fikricha, dominant oila a'zosi xavfsizlikni ta'minlaydi, oila a'zolari o'rtasidagi normal munosabatlarni saqlash uchun javobgardir, hayot istiqbollarini belgilaydi va kelajakka ishonchni uyg'otadi.

Odatda, er yoki xotinning ota-onasi oilasida yashaganda, hukmronlik yanada qiyinlashadi. Ko'pincha oilada hokimiyatni onaning buvisi yoki otasining bobosi oladi. Buvi otaning ba'zi funktsiyalarini bajara boshlagan oilada onaning funktsiyalarini almashtiradi. Ota, o'z navbatida, oilaviy hayotda faol ishtirok etish huquqi uchun ona va buvisi bilan ziddiyatga tushadi. Ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarda qiyinchiliklar yuzaga kelganda, o'g'il yoki qiz ko'pincha ota-onalarni tenglashtiradigan va oila ierarxiyasida eng yuqori pog'onani egallagan er-xotinlar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurashda manbaga aylanadi.

Bolalarning muammolari oldida, nikoh muammolari hech bo'lmaganda vaqtincha bartaraf etiladi, o'zlariga farzandiga kerak bo'lgan ota-ona sifatida qarash mumkin bo'ladi. Bu ota-onalarning alohida g'amxo'rlik manbaga aylanadi, ular barcha sa'y-harakatlarini xatti-harakatlarini yaxshi tomonga o'zgartirishga yo'naltiradi. Shunday qilib, bolalarning xulq-atvoridagi buzilishlar oilani yaqinlashib kelayotgan ofatdan qutqarishga yordam beradigan himoya sifatida qaralishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, bola o'zining muhim rolidan bexabar, bir vaqtning o'zida ikkala ota-onaning yordamiga "go'yo" keladi.

Ba'zan oila a'zolari o'rtasidagi psixologik masofaning bo'lishini ko'rish mumkin. Ba'zi hollarda oilaning odatiy tarkibi o'zgariganda (onaning o'limi, otaning yo'qligi, farzandsizligi) oila darhol "xavf" guruhiga kiritiladi, chunki ta'lim va boshqa funktsiyalarni bajarish buziladi. Bundan kam muammolarni munosabatlarning buzilishi bilan bog'lash mumkin emas. Shunday qilib, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi juda uzoq masofa ularni yolg'iz avtonom hayotga olib keladi, past qiymat va ishonchsizlik tuyg'usini keltirib chiqaradi. Yana bir misol, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurash, bu ajrashgan har uch juftlikdan ikkitasida janjal uchun birinchi turki bo'ladi. Yana bir misol - oila a'zolari o'rtasida uy vazifalarining teng taqsimlanmaganligi, bu ayollarning ortiqcha yuklanishiga, ularning chidab bo'lmaz psixologik stressiga olib keladi.

Xulosa. Bugungi kunda oila hayotini optimallashtirish, nikoh va bola-ota-ona munosabatlari samaradorligini oshirish, oilada bolalarni tarbiyalash muammolarini hal qilish bo'yicha ijtimoiy talab institutsionalizatsiya jarayonini tezlashtirdi va oilaviy munosabatlar tizimida quyidagi vazifalarga alohida ahamiyat qaratishni muhim masalaga aylantirdi:

- oilaning hayotiy siklining turli bosqichlarida funksional-tuzilmasini shakllantirish va rivojlantirish;
- nikohdan oldingi davrni, turmush o'rtog'ini izlash va tanlash xususiyatlarini shaxsda shakllantirish;
- nikoh munosabatlarining psixologik xususiyatlarini o'rganish;
- bola-ota-ona munosabatlarining psixologik xususiyatlarini o'rganish;
- turli yosh bosqichlarida bolaning rivojlanishida oilaviy ta'limning rolini o'rganish;
- me'yoriy bo'lmagan oilaviy inqirozlarni o'rganish va ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR

1. Abduraxmanova Z.E. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent. 2023. – 25 b.
2. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – М., 2004.
3. Захаров С.В. Куда движется супружество в России? // Демоскоп Weekly. № 545-546. 4-17 марта 2013.
4. Ионин Л.Г. О принципах современной политики в области семьи и демографии. – М., 2010.
5. Леви Д.А. Семейная психотерапия. История, теория, практика / Д.А. Леви. – СПб. : Питер, 1993. – 233 с.
6. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение. – М., 1998.
7. Навайтис Г. Семья в психологическом консультировании. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.
8. Олифинович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. – СПб.: Речь, 2007. – 360 с.
9. Основы психологии семьи и семейного консультирования. Учеб.пособие / Под общ. ред. Н.Н. Посысоева. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 328 с.
10. Спенсер Г. Синтетическая философия. В сокращенном изложении Говарда Коллинза. Киев, 1997.